

zarar yetkazilganligi (mavjudligi);
zarar yetkazuvchi shaxs harakatlari (harakatsizligi)ning huquqqa xilofligi;
yetkazilgan zarar bilan huquqqa xilof qilmish o'rtasida sababiy bog'lanish;
zarar yetkazuvchi shaxsning aybi yoki zarar yetkazuvchi shaxs xatti harakatlarini nazorat qilish majburiyati yuklangan shaxsning aybi.

Delikt bo'yicha yetkazilgan zarar mazmuni shartnoma majburiyatini buzganlik yetkazilgan zarar mazmunidan kengroq hisoblanadi. Sharhlanayotgan moddada odatda zarar deganda huquqbuzarlik natijasida jabrlanuvchiga tegishli mol-mulkni, mulkiy huquq hajmini kamayishida yoki yo'qotilishida namoyon bo'ladigan moddiy zarar yoki nomoddiy ne'matni (jismoniy shaxsni xayoti yoki sog'lig'ini) shikastlanishi yoki undan mahrum bo'linishi tushuniladi. Shu sababli zarar moddiy yoxud jismoniy xarakter kasb etadi. Moddiy zarar ko'rgan jabrlanuvchi jismoniy shaxs ham, yuridik shaxs ham bo'lishi mumkin. Jismoniy zarar bo'yicha jabrlanuvchi faqat fuqaro bo'lishi mumkin. Fuqaroni hayoti va sog'lig'iga yetkazilgan zarar, shuningdek, ma'naviy zarar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishini hisobga olish lozim.

Huquqiy adabiyotlarda garchi fuqarolik huquqbuzarlik tarkibini bahsli ekanligi aytib o'tilsada, hozirgi kunda bu "tarkib" ilmiy jihatdan rad etilgan emas. Zero, delikt majburiyatlarida zararining mavjudligi bilan birga, fuqarolik huquqiy javobgarlikning shartlari hisoblangan: g'ayriqonuniy xatti-harakat, zarar yetkazuvchi harakati yoki harakatsizligi va zarar o'rtasidagi sababiy bog'lanish va aybning mavjud bo'lishi fuqarolik-huquqiy javobgarlikni qo'llash imkonini beradi. Delikt majburiyatlari bo'yicha subyektiv fuqarolik huquqining buzilishi zarar yetkazilish fakti sifatida baholanadi. Delikt javobgarligining asosi deganda, fuqaro yoki yuridik shaxsning mol-mulkiga yoxud nomoddiy ne'matlar – fuqaroning hayoti, sog'lig'iga zarar yetkazilish fakti tushuniladi.

Umumiy qilib aytganda, ushbu modda normalari zarar yetkazganlik uchun (delikt majburiyatlari) javobgarlikning umumiy asoslarini belgilaydi. Ushbu asoslar zarar yetkazganlik uchun fuqarolik huquqiy javobgarlikning barcha turlari uchun umumiy bo'lib hisoblanadi. Mazkur toifadagi ishlar, ya'ni fuqarolarga yetkazilgan zarar uchun kelib chiqqan nizolar fuqarolik sudlari tomonidan ko'rib chiqilib, ijobiy hal qilinmoqda. Ushbu masalani kengroq tushunishi hamda mohiyatini anglash maqsadida amaliy huquqiy misollar yordamida tahlil qilamiz. Ta'lim muassasasidagi ish o'rnida farroshlik vazifasini bajarib kelayotgan B. ismli fuqaro navbatdagi kunxonalardan birida, deraza tokchalaridagi gultuvaklarni ehtiyot shart bu safar derazaning tashqi qismidagi raxiga joylashtirdi va

joylashganiga ishonch hosil qildi. Lekin kutilmaganda gultuvaklardan biri erkin tushish tezlanishida tushib ketdi va shu onda ayni ushbu deraza ostidan o'tib ketayotgan yo'lovchi A.ning bosh va yarim yuz-chakka aralash qismiga qattiq zarb bilan kelib tushdi. A. voqea joyida hushidan ketganligi ma'lum bo'ldi, biroq shifoxonada o'ziga keldi.

Ammo qattiq bosh chayqalishi oqibatida odatdagi ish unumdorligining 1/3 qismini yo'qotgani ayon bo'lishi bilan bir qatorda, tashqi ko'rinishiga ham jiddiy talofat yetdi. Mazkur muammo orqali ta'lim muassasi rahbarining farroshning yetkazgan zarari uchun javobgarligi, regress tartibida da'vo yuritish hamda ma'naviy zarar masalalarini birma-bir tahlil qilamiz.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 989-moddasiga muvofiq, yuridik shaxs yoxud fuqaro o'z xodimi mehnat, ya'ni xizmat hamda lavozim majburiyatlarini bajarib turgan vaqtida yetkazgan zararni qoplashi keltirilgan. Bu degani B. ismli fuqaro o'z xizmat vazifasini bajarganligi munosabati bilan fuqaro A.ga yetkazilgan zarar ta'lim muassasi ish beruvchisi tomonidan qoplanishi lozim degan xulosa kelib chiqadi.

Mazkur vaziyatni yanada kengroq anglash uchun olimlar fikriga to'xtalsak, zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlarga nisbatan xodimlar deyilganda mehnat shartnomasiasosida ishlovchi fuqarolar, shuningdek, fuqarolik huquqiy shartnoma asosida ishlayotgan fuqarolar tushuniladi, agarda ushbu xodimlar:

birinchidan, ish beruvchining topshirig'i asosida (ushbu topshiriq mehnat shartnomasi yoki fuqarolik shartnomasi shartlari bilan qamrab olinadi yoki alohida tartibda kelishib olingan bo'ladi) harakat qilgan yoki harakat qilinishi lozim bo'lsa;

ikkinchidan, xodimlar tegishli ish beruvchilar (fuqaro yoki yuridik shaxs) nazorati ostida harakat qilgan bo'lsalar. Nazorat ishlarni ish beruvchi yoki buyurtmachi kuzatuv ostida bajarilishinigina emas, balki ularning mehnatni muhofaza qilish va texnika xavfsizligi bo'yicha normativlarga rioya qilinishini ta'minlash bo'yicha majburiyatlarini xam anglatadi. Ish beruvchi yoki buyurtmachi amalga oshiriladigan nazorat qonuniy asosga ega bo'lishi, ya'ni ularni huquqiy maqomi bilan bog'liq bo'lishi lozim, ayni paytda nazoratni amalga oshirishni real imkoni xam mavjud bo'lishi shart.

Demak, ish o'rnida farroshlik vazifasini bajarib kelayotgan farrosh navbatdagi kun xonalardan birida, deraza tokchalaridagi gultuvaklarni ehtiyot sharti bilan derazaning tashqi qismidagi raxiga joylashtirishi uni mehnat yoki fuqarolik shartnomalari asosida harakat qilayotgan xodim ekanligini anglatadi. Shu sababli sudlar bunday turdagi nizolarni hal qilishda ushbu jarayonni alohida e'tiborga olmog'i lozim bo'ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi 1001-moddasida zarar yetkazgan shaxsga nisbatan regress huquqi mavjud bo‘lib, bu boshqa shaxs (mehnat majburiyatlarini bajarayotgan xodim, transport vositasini boshqaruvchi shaxs va h.k) tomonidan yetkazilgan zararni to‘lagan shaxs bu shaxsga nisbatan, agar qonunda boshqacha miqdor belgilanmagan bo‘lsa, to‘langan tovonmiqdorida qayta talab qilish huquqiga egaligidan kelib chiqib, garchi ta‘lim muassasi ish beruvchisi fuqaro A.ga yetkazilgan zararni qoplasada, biroq uni regress tartibida farroshdan talabqilib olish huquqiga ega ekanligini bildiradi.

Regress huquqi haqida tushunchaga ega bo‘lish uchun A.Rahmonqulovning fikrlariga e‘tibor bersak, regress huquqi qaytarma talab bo‘lib, bu kreditorning, ya‘ni regredeliktning qarzdorga uning aybi sababli boshqa shaxsga to‘lagan to‘lovlarini qaytarish haqidagi talabidir. Ma'lumki muayyan hollarda qonun zarar yetkazganlik uchun javobgarlikni zarar yetkazuvchi shaxs ga emas, balki zarar yetkazuvchi bilan huquqiy aloqada bo‘lgan boshqa shaxs zimmasiga yuklaydi. Ba'zan bunday tartib jabrlanuvchi uchun qulayroq hisoblanadi, chunki zarar yetkazuvchiga nisbatan u bilan huquqiy aloqada bo‘lgan shaxs (masalan, ish beruvchi) zararni o‘zvaqtida va to‘liq qoplash uchun kengroq imkoniyatlarga ega. Biroq oxir-oqibatda adolat tantana qilmog‘i lozim, ya'ni zarar yetkazuvchi javobgarlik subyektiga uning sarf-xarajatlarini to‘lashi shart. Ushbu norma aynan shu maqsadga xizmat qiladi. Javobgarlik subyektida zarar yetkazuvchiga nisbatan regress talab qo‘yish huquqi zarar yetkazilishi bilan bog‘liq ravishda qoplanishi kerak bo‘lgan summalar jabrlanuvchiga to‘lash boshlangan paytdan vujudga keladi va shu vaqtdan boshlab regress da'vo qilish muddatlarini o‘tishi boshlanadi. Agarda javobgarlik subyekti zararni qoplash bo‘yicha davriy to‘lovlarni amalga oshirsa, regress talablar bo‘yicha to‘lovlar tegishli tartibda belgilanishi mumkin. Shuni yodda tutish lozimki, regress da'vo bo‘yicha javobgarlik subyektini amalda qilgan, real sarf-xarajatlari qoplanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining “Ma’naviy zararni qoplash haqidagi qonunlarni qo‘llashning ayrim masalalari to‘g‘risidagi” 7-sonli qarorining 2-bandida ma’naviy zarar tushunchasi berilgan bo‘lib, bu jabrlanuvchiga qarshi sodir etilgan huquqbuzarlik harakati yoki harakatsizlik oqibatida u boshidan o‘tkazgan ma'naviy va jismoniy kamsitilishi, jismoniy og‘riq, xo‘rlanish, noqulaylik va boshqa azoblar tushuniladi desak aslo mubolag‘a bo‘lmaydi. Bizga berilgan ushbu katusda jabrlaluvchiga jismoniy og‘riq yetkazilgan. Jismoniy og‘riq – bu tibbiy yuridik kategoriya bo‘lib, jismoniy uqubatlar, jismoniy og‘riq, azoblanish, qiynalish ko‘rinishlarida namoyon bo‘lib,

jabrlanuvchiga qilingan zarar yetkazish oqibatlarini natijasi hisoblanadi. B. ismli fuqaroning harakatsizligi natijasida yo'lovchi A.ning bosh va yarim yuz- chakka aralash qismiga qattiq zarb bilan tushgan gultavak natijasida hushidan ketib, qattiq bosh chayqalishi natijasida odatdagi ish unumdorligining 1/3 qismini yo'qotishi bilan bir qatorda tashqiko'rinishga jiddiy talofat yetkazishi jismoniy og'riq ekanligini ko'rsatib turibdi.

Ma'naviy zarar mavjud deb hisoblash uchun uning tarkibiy qismlaridan biri bu yo jismoniyog'riq yoki ruhiy iztiroblar bo'lishi kifoya. Agar ularning har ikkala bir vaqtda mavjud bo'lsama'naviy zarar darajasini yuqori ekanligidan dalolat beradi va javobgarlik darajasini kuchaytirishga xizmat qiladi. Biroq ularning faqat birining mavjudligi javobgarlikni qo'llamaslikka asos bo'lmaydi.

"Ma'naviy zararni qoplash haqidagi qonunlarni qo'llashning ayrim masalalari to'g'risidagi" 7-sonli plenum qarorining 5-bandida ko'rsatilishicha, Fuqarolik kodeksining 989-moddasi 1-qismiga muvofiq yuridik shaxs yoxud fuqaro o'z xodimi mehnat (xizmat, lavozim) majburiyatlarini bajarib turgan vaqtida yetkazilgan zararni qoplashi, qonunda ko'rsatilgan bu qoidama'naviy zarar yetkazilgan holatlarga ham tatbiq qilinadi. Shu narsa a'yon bo'ladiki, ushbu vaziyatdagi ish beruvchi farrosh tomonidan fuqaro A.ga nisbatan yetkazgan ma'naviy zararni qoplaydi degan yakun kelib chiqadi.

Qonun ma'naviy zararni qoplanishini na minimal, na maksimal miqdorlarini belgilamaydi.

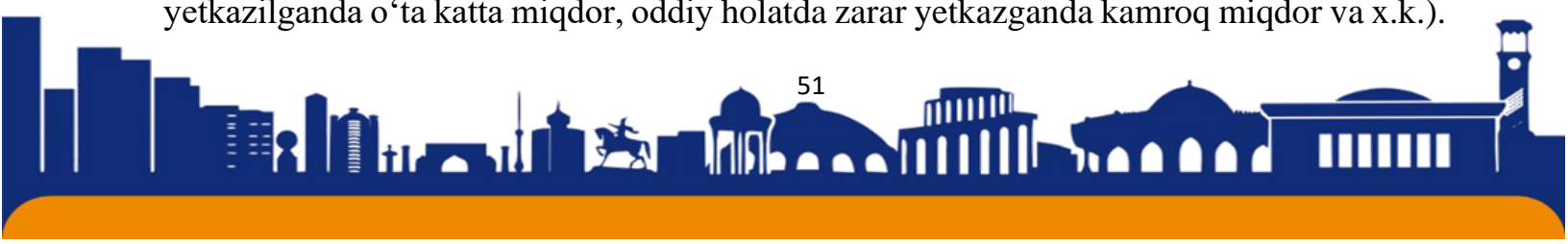
Ma'naviy zararni qoplash miqdori faqat sud tomonidan belgilanadi.

Ma'naviy zarar miqdori quyidagi mezonlar asosida belgilanadi:

□ jabrlanuvchiga yetkazilgan ma'naviy va jismoniy azoblarning xususiyati va xarakteriga qarab (jismoniy og'riqlarni qancha davom etgani, ularning darajasi, qisqa muddatli stress yoki doimiy depressiya holati, xo'rlanish, barqaror noqulaylik, surunkali ruhiy majruxlik va shu kabilar.);

□ ayb tovon to'lashga asos bo'lgan hollarda zarar yetkazuvchining aybi (surbetlik bilan, bexayolik bilan, puxta o'ylab huquqbuzarlik sodir etgani yoki yengiltaklik bilan o'ylamasdan sodir etgani va sh.k.).

Zarar qoplash miqdorini aniqlashda oqilonalik va adolatlilik talablari e'tiborga olinishi lozim. Adolatlilik qoplash miqdori bilan huquqbuzarlik xarakteri o'rtasida mutanosiblik bo'lishini taqozo etadi (masalan, surbetlik va bexayolik bilan zarar yetkazilganda o'ta katta miqdor, oddiy holatda zarar yetkazganda kamroq miqdor va x.k.).

oqilonalik esa jabrlanuvchining ham, huquqbuzarning ham mulkiy holatini hisobga olishni talab etadi. Tovon to'lash insonga yetkazilgan ma'naviy jarohatlarni yumshatish maqsadini ko'zlaydi va u bir kishini boyishi hisobiga boshqa shaxsni qashshoqlanishiga olib kelmasligi shart.

Mazkur maqola orqali zarar yetkazishdan kelib chiqadigan javobgarlikning ham nazariy, ham amaliy jihatlarining eng muhim xususiyatlarini hamda bugungi kunda ushbu masala bo'yicha o'y berayotgan dolzarb masalalarga bog'lagan holda tahlil qilib chiqdik. Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda quyidagi xulosalarni keltirib o'tishimiz mumkin:

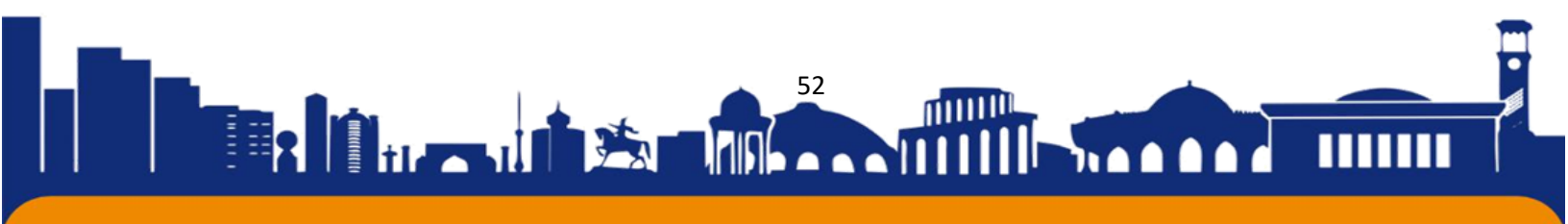
Birinchidan, Fuqarolik kodeksi 985-moddasi zararni umumiy qoidalari bo'yicha farrosh g'ayriqonuniy harakatsizlik natijasida fuqaro A.ga jismoniy zarar yetkazgan. Agar B. ismli fuqaro o'z ish o'rnida xizmat vazifasini bajarayotganda deraza tokchalaridagi ehtiyot sharti bilan bu safarderaزانing tashqi qismidagi raxiga joylashtirgan gultuvaklari katta tezlikda yo'lovchi A.ning bosh va yarim chekka yuziga qattiq kelib tushganligi o'z aybi bilan bo'lmaganligini isbotlab bera olsa, zararni to'lashdan ozod qilinishi mumkin.

Ikkinchidan, Fuqarolik kodeksi 989-moddasiga binoan, farrosh fuqarolik-huquqiy shartnomasi asosida o'z ish faoliyatini bajarayotganligi munosabati bilan ta'lim muassasasi xodimi hisoblanib, yo'lovchi A.ga yetkazgan zararini ta'lim muassasasi ish beruvchisi tomonidan qoplanishi kerak. "Ma'naviy zararni qoplash haqidagi qonunlarni qo'llashning ayrim masalalari to'g'risidagi" 7-sonli plenum qarorining 5-bandida farrosh ma'naviy zarar yetkazganligi tufayli, ya'ni fuqaro A. hushidan ketib, bosh va yarim chekka yuzi qattiq shikastlanishi natijasida yetkazilgan zararni muassasa ish beruvchisi tomonidan to'lanishi mumkinli belgilab qo'yilganligiga guvoh bo'lamiz.

Uchinchidan, Fuqarolik kodeksi 1001-moddasi ko'ra, ish beruvchi fuqaro A.ga nisbatan to'lagan zararini regress tartibida xodimdan qaytarib olish huquqiga ega. Chunki farrosh boshqa shaxslarga yetkazilgan zararni to'lashi natijasida kelib chiqqan zarar uchun ham ish beruvchi oldida moddiy javobgar bo'lishi aytilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. – T.: "Adolat". 2018. 568 bet.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining "Ma'naviy zararni qoplash haqidagi qonunlarni qo'llashning ayrim masalalari to'g'risidagi" 7-sonli qarori
3. Fuqarolik huquqi. Q.II/M. Abdusalomov, X. Azizov, B. Axmadjonov va boshq.; O'zbekiston

- Respublikasi Adliya vazirligi, Toshkent Davlat yuridik instituti. - Toshkent: Adolat, 2007. 882 bet - Б.И.
4. O‘zbekiston Respublikasining fuqarolik kodeksiga sharh: Ilmiy sharhlar. T 3/O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. — Toshkent: Baktria press, 2013. 799 bet.
  5. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksiga sharh. 2-jild (birinchi qism) Adliya vazirligi. – T.: “Vektor-Press”, 2013. 912 bet.
  6. Zokirov I.B. Fuqarolik huquqi (darslik). Qayta ishlangan to‘ldirilgan beshinchi nashr, –T.: TDYI, 2009, 611 bet.
  7. Rahmonqulov H. Majburiyat huquqi (umumiy qism). Darslik. –T.: TDYU nashriyoti, 2005.
  8. www.lex.uz
  9. www.yurida.uz
  10. www.norma.uz